

DE TELOORGANG VAN DE GRUTTO OP DE ZO-FRIESE ZANDGRONDEN

Bert Dijkstra

De Grutto is op dit moment hét onderwerp van discussie in de natuurbeschermingswereld, wellicht als aaibaar boegbeeld van de achteruitgang van ons landschap. In Zuidoost-Fryslân is de soort praktisch uit de graslanden verdwenen. Wat ligt hieraan ten grondslag en is de situatie in het zuidoosten het doembeeld voor de rest van de provincie? Deze bijdrage schetst een beeld van hoe de soort het Korhoen achterna lijkt te gaan.

INLEIDING

Ravenswoud, april 1985

De winter heeft de weilanden tussen Appelscha en Ravenswoud bruin doen kleuren. De waterplassen op de percelen trekken veel vogels aan. Wintertalingen, Watersnippen, groepjes Grutto's en de nerveuze Tureluurs pareren broederlijk door elkaar heen. De hazen rammelen tussen de molshopen. Regenwulpen, Goudplevieren en zelfs Kemphanen trekken door het gebied. Langs de 1^e wijk bevindt zich een scholekstersoos van tientallen exemplaren. Aan het eind van de maand kleuren de percelen bont van de Paarden- en Pinksterbloemen, het zijn er soms zo veel dat het vinden van weidevogellegels er door wordt bemoeilijkt. Veldleeuweriken zingen hun lied op eenzame hoogte. Een rondlopende Wezel wordt begeleid door tientallen alarmerende Kieviten en Grutto's. Tijdens het ploegen van een akker volgen honderden Kokmeeuwen de tractor. In iedere wijk broeden Waterhoentjes. Toen gewoon boerenland waar een natuurbeschermer zijn neus voor op zou halen, maar voor vele mensen is het een paradijs. Overheden en natuurbeschermingsorganisaties bogen zich over plannen die introductie van Korhoen en hervestiging van Goudplevieren mogelijk moesten maken.

Ravenswoud, april 2000

De winter is uitgebleven. De strakgetrokken egale percelen zijn uitzonderlijk groen voor de tijd van het jaar. Geen waterplassen, want alle percelen zijn gedraineerd. De scholekstersoos is uitgedund tot een handjevol vogels. Waar zijn de Wintertalingen, de Watersnippen, de Tureluurs? Hebben de Regenwulpen, Goudplevieren en Kemphanen hun trekbaan verlegd? Zelfs de Waterhoentjes zijn verdwenen en de Veldleeuwerik lijkt ook het zwijgen opgelegd. Het gras blijft groen; met een beetje geluk voor de boeren kan de tweede snee al in mei worden binnengehaald. De laatste Kieviten trekken zich terug op de maïsakkers waar ze tot 9 april dagelijks worden verontrust door eierrappende

Grutto

foto: Anton Huitema

mensen. Achter de ploegende tractoren geen Kokmeeuwen. Enkele Paarden- en Pinksterbloemen langs een slootkant doen herinneren aan de situatie midden jaren tachtig. De Grutto keerde in 2000 niet meer terug, waarschijnlijk voor het eerst sinds het ontstaan van de Compagnonslanderijen. Zelfs de grootste optimisten zien in dat het hier over en uit is met de weidevogels. De Grutto is de gidssoort voor deze ontwikkeling. Iedereen stond er bij en keek er naar. Is dit het doembeeld voor de rest van Fryslân?

GEBIED

Het gebied waar de in dit artikel beschreven gruttopopulatie(s) zich bevinden/bevonden ligt op de rand van het Drentse Plateau op de Drents-Friese grens. Alle drie gebieden worden elders in deze Twirre nader besproken (Dijkstra 2001).

MATERIAAL

Compagnonslanderijen Vanaf maart t/m juni werd meerdere malen per week (sommige jaren dagelijks) in het gebied naar legels gezocht of werden vogels geobserveerd (met een telescoop). Tot 1991 werden nesten samen met kompaan Janco Mulder ge-

zocht. Rond Koninginnedag werd het aantal paren bepaald door bezette nesten op te tellen bij het aantal paren zonder of met onvindbare nesten. In een situatie met relatief lage dichtheden geeft dit wellicht het meest betrouwbare beeld. Doordat de werkwijze ieder jaar gelijk was, zijn de jaren onderling goed te vergelijken. Begin juni werden alarmerende paren (met jongen) geteld. Vanaf 1988 is getracht om het aantal vliegvlugge gruttojongen te tellen.

Haulerpolder en Fochteloërveld

Sedert 1994 wordt de Haulerpolder volgens de BMP weidevogels-methode (Van Dijk 1996) geïnventariseerd op alle weidevogels; in het Fochteloërveld is dit sinds 1995 het geval. Voor het Fochteloërveld is voor 1994 gebruik gemaakt van gegevens van Janco Mulder (Mulder 1995). Mulder heeft in zijn rapportage over het Fochteloërveld tevens de telgegevens van de BFVW-Vogelwacht Ooststellingwerf-Zuid op een rij gezet (die neststellingen omvatten van een gedeelte van het Fochteloërveld). Op basis van die gegevens is een schatting gemaakt voor het Fochteloërveld in de periode voor 1994. Zowel in de Haulerpolder als in het Fochteloërveld zijn ouderparen van de Grutto tijdens

de kartering genoteerd en zijn tot in juni aanvullende bezoeken gebracht om een beeld te krijgen van het aantal paren met jongen in die maand.

overgestelde van wat destijds beweerd werd, namelijk dat de Vossen uit het Fochteloërveen alles op zouden eten. Vanaf 1990 gingen, on-

figuur 1). Nadat er op grote schaal gemaaid was, verstomde het geluid van de Grutto's. Tot 1994 had slechts 15-18% van de paren begin juni nog niet-vliegvlugge kuikens. Van 1988 t/m 1993 zijn 17 alarmerende ouderparen vastgesteld, waarvan met zekerheid slechts drie paren in totaal vijf vliegvlugge jongen wisten te produceren! De gedachte was toen: "Hoe is het mogelijk dat hier nog grutto's zijn?" Vanaf 1994 viel de jongenproductie helemaal stil en stortte het grutbestand volledig in. In eerste instantie werd de verklaring voor de jongensterfte gezocht in het vernietigende effect van de nieuwste cyclomaaiers. Destijds was er nog weinig bekend over de relatie van voedselaanbod en kuikenoverleving. Achteraf is het zeer aannemelijk dat veel jongen de hongerdood stierven door een tekort aan insecten. In juni zal het ook voor de overgebleven jongen geen vetpot zijn geweest, want door de uitdrogende bodemlaag worden emelten en regenwormen ook minder bereikbaar. Een simulatie van een situatie waarbij geen aanwas is opgetreden sinds 1988 (aannames 14% en 20% overleving volwassen vogels), geeft verassende overeenkomsten met de waargenomen ontwikkelingen (figuur 2). Het is dan ook aannemelijk dat er ook in de periode voor 1994 nauwelijks tot geen jonge exemplaren aan de populatie werden toegevoegd. Zelfs de meest positieve aanname dat ieder alarmerend paar in juni uiteindelijk 4 jongen wist groot te brengen en waarvan vervolgens 50% nog in het derde jaar in leven was, blijkt niet voldoende te zijn geweest. Er zouden in de periode 1990-95 (vanaf 1990 stromen derdejaars vogels in die geboren zijn in 1989) jaarlijks namelijk slechts 2-5 broedparen aan de populatie zijn toegevoegd. Een aannemelijker scenario van 2 vliegvlug geworden jongen per paar levert een toevoeging op van 1-2,5 paar. En ook dat was te weinig om zelfs bij een geringe sterfte van 14% van de volwassen vogels de jaarlijkse uitstroom van 2-3 paren te compenseren. Verder geven de simulatie en de daadwerkelijke ontwikkeling aan dat de vogels jaarlijks naar de Compagnonslanderijen terugkeren, regelrecht de ondergang tegemoet, maar nog steeds plaatstrouw. In 1999 waren uiteindelijk nog twee mannetjes en een vrouwtje over. Beide mannetjes vochten, zoals dat gebruikelijk is, om het vrouwtje, letterlijk tot de laatste snik. Zelfs overvliegende Zwarte Kraaien werden door beide mannetjes verjaagd, maar het mocht allemaal niet meer baten.

Haulerpolder

foto: Bert Dijkstra

AANTALSONTWIKKELING EN REPRODUCTIE

Compagnonslanderijen Tellingen wijzen uit dat eind jaren '80 de stand van de Grutto in de Compagnonslanderijen steeg om vervolgens vanaf 1989 weer af te nemen. Tussen '90 en '94 vond een stabilisatie plaats, gevolgd door een continue afname (figuur 1). In 2000 lijkt de Grutto voor goed te zijn verdwenen. De stijging eind jaren tachtig kan wellicht het gevolg zijn van verplaatsing van gruttoparen in ZO-Fryslân. In die periode bevonden zich in de directe omgeving van de Compagnonslanderijen nog op diverse plaatsen kleine clusters van Grutto's die regelmatig verkasten. Vanaf 1988 zijn deze clusters verdwenen en vormen de Compagnonslanderijen een lokaal 'bolwerk'. Aan de hand van de lotgevallen van 118 legsels in de periode 1987-1997 is op te maken dat het broedsucces te wensen overliet. Gemiddeld kwam 35,2% van de legsels uit (let op klassieke methode), 30,6% sneuvelde als gevolg van agrarische activiteiten, 32,4% werd gepredeerd, 1,9% werd verlaten en 0,9% uitgehaald door jeugd (). Verder waren er duidelijke verschillen per jaar. Zo waren 1987, '88, '91 en '92 de betere jaren met 45-55% succesvolle legsels, in de overige jaren lag dit tussen 0-22%. Met name in de periode 1987-89 ging een substantieel deel van de legsels verloren door predatie (35-45%), daarna daalde dit percentage. Dit beeld is volkomen het tegen-

danks het markeren van nesten en het plaatsen van nestbeschermers, meer legsels de vernieling in door agrarische activiteiten. Met name tijdens het maaien, wat steeds vroeger plaatsvond, sneuvelde nesten. Meestal was dit indirect doordat er bij het schudden (nieuw type schudder) gras op het gespaarde nest kwam te liggen, waarna de vogels het nest verlieten. Als gevolg van de snel dalende stand werden minder legsels gevonden. Vanaf 1995 waren het slechts nog enkele die veelal gepredeerd werden. Naar mijn mening waren de legsels in deze periode juist extra kwetsbaar doordat er geen hoge dichtdeden van Grutto's meer waren en het in nabijheid van Kieviten broeden niet of nauwelijks meer mogelijk was doordat die steeds meer geconcentreerd op akkers gingen broeden (Dijkstra 2001). In dezelfde periode viel het ook op dat hooguit van de helft van de paren het nest werd gevonden. De indruk was dat sommige paren de moeite niet eens namen om tot het produceren van een legsel te komen. Dat er weinig Grutto's jongen groot leken te brengen was de reden om vanaf 1988 te kijken hoeveel kuikens er vliegvlug werden. Eind jaren tachtig viel het al wel op dat, ondanks het feit dat er goede broedresultaten mogelijk waren, erg weinig alarmerende Grutto's zich geruime tijd in het gebied ophielden. Het maakte in feite niet uit of er veel of weinig nesten uitkwamen; het aantal alarmerende paren bleef op minder dan een handvol steken (zie

‘100 karaats’ pitrusruigte in het Fochteloërveld

foto: Bert Dijkstra

Fochteloërveld Uit de telgegevens van de Vogelwacht Ooststellingwerf-Zuid blijkt dat in een klein deel van het Fochteloërveld in de periode 1981-90 jaarlijks tussen vijf en tien nesten werden gevonden. Mogelijk hielden zich in het totale gebied zich toen 10-20 paar op. Een broedvogelinventarisatie in 1994 bracht tien paren aan het licht, waarvan vijf in het telgebied wat vanaf 1995 volgens BMP-methode werd gemonitord op weidevogels. In 1995 waren in dit BMP-proefvlak geen Grutto's meer. In 1999 en 2000 hielden zich 2-3 paren in het gebied op, maar in de verdere omgeving was geen Grutto meer te bekennen. Dit beeld sluit aan bij de bevindingen in de Compagnonslanderijen. Over het Fochteloërveld zijn weinig reproductiecijfers bekend. In 1994 bracht in ieder geval geen van de tien paren jongen groot (slechts één paar alarmeerde één week). De nieuwe vestigingen leverden ook geen jongen op. Ook hier alarmeerden slechts gedurende één week vogels.

Haulerpolder Telgegevens uit de Haulerpolder, thans het enige gebied in het uiterste zuidoosten van Fryslân waar nog een kleine populatie Grutto's leeft, is sinds de start van het jaarlijks inventariseren sprake geweest van een achteruitgang (25% in 6 jaar tijd). De laatste drie jaar stabiliseert de stand zich op een niveau van ongeveer twintig paren. Ook hier blijkt het broedsucces onder de maat te zijn: door de bank genomen 20-30% alarmerende paren per voorjaar. Een slecht jaar was 1996; een topjaar werd bereikt in 1998 (zie figuur 3). Ondanks het feit dat het hier gaat om een situatie waar een deel van het gebied uit reservaat bestaat, wil het nog niet echt vlotten. Door ongunstig beheer (verruiging en verschraling) wijken Grutto's soms uit naar agrarische delen (figuur 4), waardoor de kans op een hoog broedsucces afneemt. Mogelijk speelt predatie in het reservaatdeel in sommige jaren een rol van betekenis. Wel is gebleken dat, indien een hoog uitkomstsucces

wordt behaald op de agrarische percelen, de Grutto's dankbaar gebruik maken van het lange gras in het reservaat. Als we een scenario berekenen waarbij geen aanwas is opgetreden sinds 1994 (aanname 14% en 20% overleving volwassen vogels), dan blijkt dat de daadwerkelijke aantalsontwikkeling een gunstiger beeld geeft dan de geschetste scenario's (figuur 5). Blijkbaar worden in sommige jaren toch jonge exemplaren aan de populatie toegevoegd, maar gezien de lichte afname van het aantal paren net niet genoeg. Deze aanwas lijkt reëel, want er zijn in ieder jaar met zekerheid jongen vliegvlug geworden.

DE LAATSTE STROHALM?

Al met al lijkt het doek zo langzamerhand te vallen voor de Grutto in ZO-Fryslân en vele andere delen van het land. Ik denk dat we niet de illusie moeten koesteren dat er op de zandgronden nog veel eer te behalen is. De hier heersende hetze tegen predatoren, zoals de Vos, zal uiteindelijk weinig uithalen. Dit komt omdat het fundament voor de instandhouding van de soort, namelijk een biotoop met overlevingskansen voor jonge vogels, volledig is verdwenen. Dit geldt zelfs voor de Kievit, een soort die geacht wordt bestand te zijn tegen intensiveringen van de landbouw (Dijkstra 2001). Zoals het er nu naar uitziet, zal ook deze soort het veld gaan ruimen, maar maken zich momenteel nog weinig mensen druk om dit zorgenkindje in aanwas. De laatste hoop is gevestigd op de overgebleven populaties van de Grutto in de beekdalen zoals in de Haulerpolder. Misschien is hier met veel geld en inzet nog een beetje eer te behalen. Een optimaal weide-vogelbeheer in het reservaat is een eerste vereiste: bemesten met stalmest, sloten schonen en veruiging terugdringen is stap

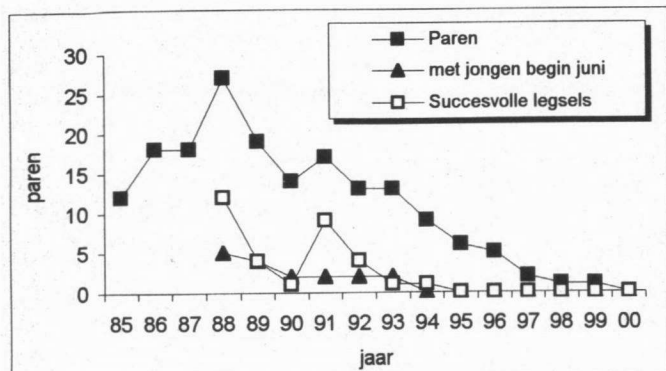
Tabel 1. De lotgevallen van 118 legsels in de periode 1987-1997 in de Compagnonslanderijen (%=procentueel aantal van totaal aantal gevolgde nesten).

jaar	aantal nesten	broedparen	% gevonden	succesvol	onbekend	mislukt	vee	maaien	werkz.	predatie	verlaten	uithalen
1987	15	18	83	6	3	6	1	0	0	5	0	0
1988	24	27	89	12	0	12	2	1	0	9	0	0
1989	19	19	100	4	1	14	1	2	0	11	0	0
1990	12	14	86	1	4	6	2	5	0	1	0	0
1991	15	17	88	9	1	5	0	1	1	2	1	0
1992	10	13	77	4	1	5	0	1	1	3	0	0
1993	8	13	62	1	0	7	0	6	1	0	0	0
1994	10	9	111	1	0	9	0	4	3	1	1	0
1995	2	6	33	0	0	2	1	0	0	1	0	0
1996	2	5	40	0	0	2	0	0	0	1	0	1
1997	1	2	50	0	0	1	0	0	0	1	0	0
1998	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1999	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
totaal	118	145	81	38	10	69	7	20	6	35	2	1
%				35,2	8,5	63,9	6,5	18,5	5,6	32,4	1,9	0,9

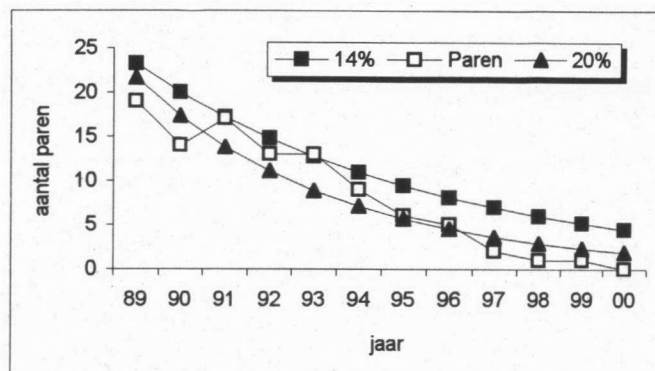
1. Uitbreiden van het reservaat of beheerovereenkomsten (maaien uitstellen tot na 15 juni, liefst later) met boeren afsluiten rondom het reservaat is stap 2.

Een intensivering van nestbescherming op het overgebleven boerenland is stap 3. Ondanks dit vleugje hoop is het misschien al vast aan te raden om een plaatsje voor de Grutto te reserve-

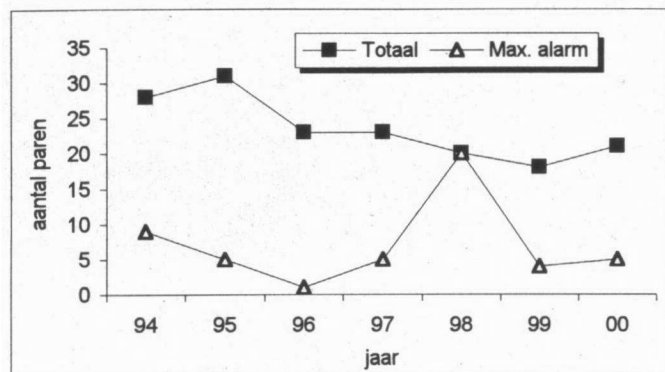
ren naast het gedenkbeeld van het Korhoen in het dorpje Fochteloo.

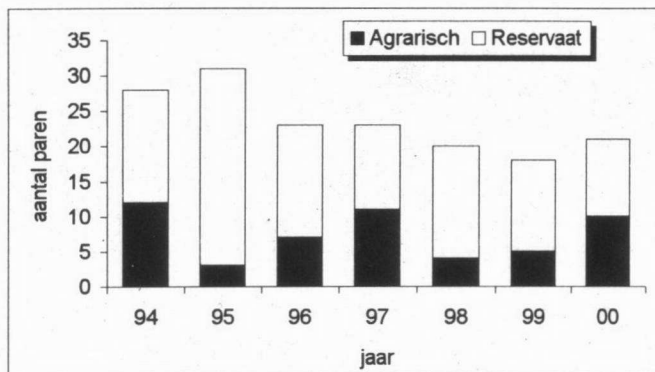
Figuur 1. Aantalsverloop van het aantal paren, het aantal paren met jongen in begin juni en het aantal succesvolle legfels in de Compagnonslanderijen in de periode 1985-2000.

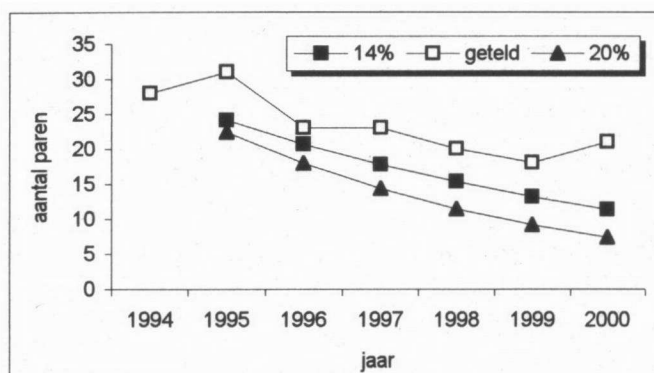
Figuur 2. Simulatie populatieontwikkeling in de Compagnonslanderijen bij een overleving van volwassen vogels van respectievelijk 14% (gesloten vierkant) en 20% (driehoek) per jaar en zonder jongenaanwas, afgezet tegen de werkelijke ontwikkeling (open vierkant).

Figuur 3. Broedsucces van Grutto's in de Haulerpolder op basis van alarmerende paren (driehoek), afgezet tegen het totaal aanwezige paren (vierkant) in de periode 1994-2000.

Figuur 4. Aantalsverloop van Grutto's in de Haulerpolder in de periode 1994-2000 verdeeld over het agrarische en reservaatgebied.

Figuur 5. Simulatie populatieontwikkeling in de Haulerpolder bij een overleving van volwassen vogels van respectievelijk 14% (gesloten vierkant) en 20% (driehoek) per jaar en zonder jongenaanwas, afgezet tegen de werkelijke ontwikkeling (open vierkant).

LITERATUUR

- VAN DIJK A.J. 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (Handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
 DIJKSTRA B. 2001. Treedt de Kievit in de sporen van de Grutto? Twirre 12: 34-41.
 MULDER J. 1994. Weidevogelinventarisatie van de landbouwgronden ten westen van het Fochteloërveen 1994. Rapport in eigen beheer, Ravenswoud.

Bert Dijkstra, Burgemeester Jollesstraat 11, 9401 LD Assen (0592-310214)